

La transformació del món rural: el sentit de «l'escola rural» en un món que es desruralitza

Jordi Feu i Gelis*

Preàmbul

Actualment, quan parlem de *l'escola rural*, tots sabem que ens referim a un tipus d'escola *especial, peculiar, original i meravellosa* per als qui creiem en formes escolars atípiques i diferents de les que predominen en els grans nuclis urbans. Tot i això, estic convençut que no tots coincidim en la identificació dels trets que li donen originalitat. Així doncs, hi ha qui la defineix per tenir poc nombre d'alumnes, o per ésser l'única escola del poble, o per tenir una sola aula, i així podríem anar continuant fins a obtenir una casuística ben diversa. Personalment, penso que *l'escola rural* és una realitat escolar complexa que es defineix per unes característiques organitzatives, espacials i, en menor mesura, també mediambientals. *L'escola rural* és l'escola unitària¹ o cíclica² que durant molt temps ha predominat en el medi rural. Per això considero que, si volem comprendre des d'una perspectiva global la realitat d'aquesta escola, cal analitzar fonamentalment dos elements: el medi i l'estructura organitzativa. Això és el que trobareu en aquest article.

A la primera part, després d'advertir sobre la dificultat d'oferir una definició estàndard de ruralitat i de presentar les diferents perspectives que ens permeten estudiar aquesta realitat, explico les principals transformacions econòmiques, demogràfiques i culturals que s'han produït en l'entorn rural de l'Estat espanyol durant els darrers cinquanta anys. És en base a aquests canvis que parlo de dos tipus ideals d'espais rurals considerable-

* Jordi Feu i Gelis és sociòleg i professor del Departament de Pedagogia de la Universitat de Girona. Des del curs 1995-96 forma part del Grup Interuniversitari d'Escola Rural i actualment realitza la tesi doctoral sobre l'Escola Rural a les comarques gironines.

Adreça professional: Universitat de Girona. Facultat de Ciències de l'Educació. Departament de Pedagogia. Pl. Sant Domènec, 9. 17071 Girona.

(1) Escola amb una sola aula i regida per un sol mestre que té sota la seva responsabilitat alumnes de diferents edats i nivells.
(2) Escola que té actualment entre 2 i 5 aules i un mestre per a cada aula.

ment diferents: el tradicional (vigent en el nostre context fins a finals de la dècada dels cinquanta) i el modern (que comença als anys seixanta i perdura fins els dia d'avui).

A la segona part de l'article, més breu que la primera, em qüestiono la conveniència de defensar la continuïtat de l'*escola rural* tot considerant les potencialitats pedagògiques, didàctiques i sobretot relacionals que ofereix aquest model escolar. Tots els avantatges que poso de manifest parteixen de l'aplicació del marc teòric de Bernstein i, més concretament, de l'anàlisi d'alguns conceptes claus del seu pensament, com per exemple *text pedagògic*, *categoría*, *classificació*, *emmarcament*, etc.

1. Què és el món rural?

1.1. SOBRE LES DIFICULTATS D'OFERIR UNA DEFINICIÓ ESTÀNDARD DE RURALITAT

Donar una definició de ruralitat és difícil, per no dir impossible. Part d'aquesta dificultat ve donada perquè es tracta d'una realitat mutable que, a més, va a remolc de les transformacions que es produeixen en un marc més ampli. Cada vegada que hi ha hagut una modificació substancial de l'estructura socioeconòmica global d'una àrea geopolíticament delimitada, canvia l'entorn rural d'aquesta, i és en base a aquest canvi que els especialistes han de repensar la definició que n'acaben elaborant.

A tall d'il·lustració val la pena recordar que, a l'Estat espanyol, el món rural de la postguerra té ben poc a veure amb el de després dels *Planes de Desarrollo*, i aquest també difereix del que tenim un cop hem entrat a formar part de la Comunitat Econòmica Europea (ara UE). Ha de quedar ben clar, doncs, que tota estructura rural, així com la definició que se'n fa, està subjecte al temps i als condicionaments polítics i econòmics de cada període.

Però si l'estructura i el concepte de ruralitat estan condicionats pel factor temporal, també ho estan pel factor espacial. És ben evident que el món rural català d'avui és diferent del marroquí, del francès, o del finès. Fins i tot, dintre de cadascun d'aquests territoris podem trobar diferències substancials que ens obliguen a parlar de diferents ruralitats.³ Aquest és un altre factor que ens dificulta elaborar una definició estàndard de ruralitat.

(3) Per conèixer les diferents ruralitats existents a l'Estat espanyol podeu consultar Pérez Yruela, M.: «La sociedad rural» a Giner, S.: *España, sociedad y política*. Madrid: Espasa Calpe, 1990.

Deixant de banda els condicionants espacials i temporals, hi ha un altre element que condiona l'explicació: em refereixo a la perspectiva analítica o, el que és el mateix, al plantejament teòric que acabem escollint. A *grosso modo*, el fenomen rural es pot abordar des de dos punts de vista oposats: *el ruralocèntric i l'urbanocèntric*.⁴

La perspectiva ruralocèntrica estudia la situació, l'evolució i la problemàtica de les zones rurals des de la mateixa ruralitat, i partint dels interessos de les persones que treballen i viuen en aquest medi. S'intenta explicar el fenomen rural per si mateix, posant-lo a l'alçada d'altres entitats —com per exemple les urbanes, les suburbanes, etc.— perquè inicialment no hi ha cap motiu per pensar que és menys important o que està subordinat a altres estructures. Els que s'identifiquen amb aquesta perspectiva consideren que el món rural, de la mateixa manera que l'urbà, està influït per altres estructures i forma part d'un tot que està en moviment i transformació constants.

Bona part dels autors que adopten aquesta perspectiva defensen la pervivència de les zones rurals amb l'objectiu de preservar determinades formes socials i culturals amenaçades pels processos de globalització i uniformització típics de la nostra era. La defensa del medi rural, però, no passa per la constitució de *reserves naturals* descontextualitzades, artificials i folkloriques, sinó pel manteniment d'espais singulars que es juxtaposen a d'altres de naturalesa simplement diferent.

El punt de vista urbanocèntric, en canvi, parteix d'esquemes i de realitats típicament urbanes. El món rural és definit a partir de les mancances que s'observen quan se'l compara amb la ciutat. Les àrees rurals són per definició zones amb dèficits econòmics, productius, demogràfics, culturals, educatius, etc. Els sociòlegs, antropòlegs, historiadors i altres especialistes en el camp de les ciències socials que han utilitzat aquesta perspectiva, acaben presentant-nos un espai social i econòmic de segona o tercera categoria, una realitat desolada, pobre, decadent, retardada, residual, arcaica i, naturalment, poc atractiva.

Aquesta perspectiva no hauria de preocupar massa als defensors del medi rural si només influís en la producció d'estudis i de reflexions teòriques que no tenen cap incidència a la realitat. Però tots sabem que aquest no és el cas. La perspectiva urbanocèntrica, a partir de la segona guerra mundial fins els nostres dies, ha orientat bona part de polítiques econòmiques⁵ projectades per organismes internacionals i estatals. Pel que fa a Espanya, un bon exemple el trobem amb els *Planes de desarrollo* posats

(4) Per a conèixer altres punts de vista consulteu García Bartolomé, J.M.: «Sobre el concepto de ruralidad: crisis y renacimiento» a *Política y Sociedad*, núm. 8, Madrid, 1991, pp. 88-94.

(5) Aquestes polítiques pretenen fer créixer el PIB en base a un augment dels *outputs* en el segon i en el tercer sectors.

en marxa a finals de la dècada dels anys cinquanta. L'aplicació de la nova política econòmica va tenir com a conseqüència l'elaboració d'un nou constructe del món rural. Per això no ens ha d'estranyar que:

«Durante mucho tiempo hablar de campesinado era tratar de imponer las categorías habituales del discurso convencional... Se ha presentado el campesinado como un colectivo que se perpetua por una subcultura de lo tradicional como modo de vida. Una peculiar cultura de la pobreza... estructurada por la adaptación más o menos funcional a un estado de subconsumo considerado como tradicional, natural e inamovible, presentada de una manera autolimitada y casi masoquista»⁶

Cal insistir que la perspectiva urbanocèntrica produeix un conjunt de prejudicis i d'estereotips summament negatius per a tot allò relacionat amb el medi rural en tant que el deslegitimen i el ridiculitzen. Aquests prejudicis han estat reproduïts per diverses agències de socialització, especialment els mass media i l'escola.⁷

1.2. L'EVOLUCIÓ DEL MÓN RURAL A CATALUNYA I A ESPANYA DURANT LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XX

Tot seguit, i considerant alguns aspectes derivats de la perspectiva ruralocèntrica, explico breument quina ha estat l'evolució del món rural a Espanya i a Catalunya en els darrers cinquanta anys. He escollit aquest període perquè em possibilita discórrer entorn de dues realitats rurals bastant diferents: la tradicional i la moderna.

Fent una simplificació del que trobareu més endavant, concebeixo la ruralitat tradicional com una estructura social i econòmica relativament senzilla, homogènia a tots nivells, que perdura fins a finals dels anys cinquanta, mentre que la ruralitat moderna es tracta d'una formació socioeconòmica complexa i heterogènia que apareix a principis dels anys seixanta i perdura fins a l'actualitat. Tot i això, si considerem les grans transformacions que s'han produït durant aquest darrer període, és convenient establir dues etapes, la que va del 1960 fins a 1980 i la que s'inicia a la dècada dels vuitanta i es perllonga fins a l'actualitat.

-
- (6) Alonso, L.E.; Arribas, M.J.; Ortí, A.: «Evolución y perspectivas de la agricultura familiar: de propietarios muy pobres a agricultores empresarios» a *Política y sociedad*, núm. 8. Madrid, 1991, p. 35.
- (7) L'escola, tant la que està ubicada en el medi rural com en l'urbà, ha transmès moltes vegades una concepció negativa del camperolat a través de l'acció pedagògica i més concretament a través dels llibres de text. Per a més informació vegeu Ortega, M.A.: *La poveria pobre (significante y significados de La Escuela Rural)*. Madrid: MEC & CIDE, 1995.

1.2.1. *El medi rural tradicional*

El medi rural que perdurà a Catalunya i a Espanya fins a l'acabament de la dècada dels cinquanta s'estructurà entorn d'un sistema econòmic i cultural propi de les societats precapitalistes i preindustrials. Hi ha qui el defineix com:

«una sociedad cerrada por los sistemas hereditarios de la actividad agraria como identidad básica del campesinado, con unos roles sexualmente fijados desde la organización social, con una formulación ritualizada del tiempo agrario como tiempo circular y con unos códigos de aprendizaje de unos saberes transmitidos oralmente y verificados a partir de la rutina del trabajo en los campos...»⁸

Tal com hem anunciat, es tracta d'un món rural amb una estructura socioeconòmica relativament senzilla i homogènia. Vegem tot seguit alguns elements de la seva estructura.

L'activitat econòmica i productiva

En el món rural tradicional, la major part de la població activa desenvolupà les activitats productives únicament i de manera exclusiva en el sector de l'agricultura o de la ramaderia. Les persones capacitades per treballar (recordem que la capacitació venia donada per les característiques físiques de cada individu) ocuparen la totalitat del temps productiu en tasques com ara la manipulació de la terra (preparació, sembra, collita), la cura del bestiar i de l'aviram, la recol·lecció (recollida de llenya i d'aliments per als animals), i poca cosa més. És cert que ocasionalment es dedicaren a la transformació de determinats productes com per exemple l'elaboració de mermelades, de confitures, d'embotits, etc. però no cal oblidar, a diferència del que passa en el món rural modern, que foren transformats a partir de sistemes totalment pre-industrials, i quasi sempre anaren destinats al consum familiar.

A Catalunya, on l'estructura de la propietat de la terra es basava fonamentalment en el minifundisme i en la petita propietat familiar, els camperols van desenvolupar majoritàriament llurs tasques productives en el mateix lloc on residien. D'aquesta manera, el mas o la masoveria —que per definició constitueix la unitat familiar— era a la vegada centre d'habitatge, de producció i de consum. Aquesta és també una de les particularitats del món rural tradicional.

(8) Mazariegos, J.V.: «Presentación» a *Política y sociedad*, núm. 8, Madrid, 1991, p. 3.

Tal com s'ha insinuat, el factor edat comptava ben poc a l'hora de discriminar les persones que podien entrar a formar part de la població activa. Això afavoria que tots els membres de la unitat familiar, independentment que fossin infants, adolescents, joves o vells, participessin d'una manera o altra en les tasques productives i a voltes reproductives. D'aquesta manera, la integració en el món laboral —utilitzant els paràmetres actuals— es realitzava a una edat prompta i d'una manera relativament natural. Les unitats familiars que tenien excedent de mà d'obra o que no podien ocupar-se de la cria dels fills arran de la situació econòmica, els enviaven a altres masos perquè s'ocupessin del servei, del bestiar, o simplement perquè col·laboressin en les tasques agrícoles.

El mode de producció

El mode de producció del món rural tradicional, en tant que pràcticament només havia de cobrir les necessitats bàsiques familiars, es va caracteritzar per emprar molt poca tecnologia. La minsa tecnologia, que d'altra banda era primària i poc desenvolupada, era compensada, només en els masos més grans i econòmicament més solvents, amb l'ús intensiu de mà d'obra.

El mode de consum

El mode de consum es caracteritzà per ésser modest i auster en tots els aspectes. Hi ha qui diu que es tracta d'un consum orientat única i exclusivament a satisfer les necessitats més bàsiques i fonamentals, com per exemple l'alimentació, i en menor mesura el vestit i el calçat. No cal oblidar que durant molt temps, bona part dels articles considerats indispensables foren produïts dins la mateixa unitat familiar.

El mercat

El mercat, és a dir, l'espai on s'efectuen les transaccions econòmiques de compra-venda o d'intercanvi de mercaderies, va quedar pràcticament limitat a l'àrea local o, en el millor dels casos, comarcal. Així doncs, els canals mercantils aptes per a realitzar les transaccions comercials, centrats fonamentalment amb productes animals i vegetals, eren ben restringits si tenim present l'espai comercial del mercat actual.

Les pautes relacionals

Les pautes relacionals i les interaccions entre els membres de la rurlia clàssica es desenvoluparen en àrees geogràfiques relativament reduï-

des. Els tipus d'interaccions, tant pel que fa al contingut com a la forma, eren regits per costums ancestrals, transmesos de pares a fills, durant la socialització primària, i consolidats sobretot durant la secundària.

«...La jerarquització dels sentiments entre els pagesos és un fenomen extremament viu i real. És el fenomen d'una societat construïda. Hom té els sentiments graduats, cosa que vol dir que a cada moment s'ha de fer precisament el que s'ha de fer, ni més ni menys. No s'ha de caure ni en l'excés ni el defecte. A cadascú el que sigui seu. El pagès sap a quin pobre ha de donar un rosegó de pa i a quin altre ha de donar mitja llesca de pa, o una llesca de pa o un plat de vianda. Com sap amb qui ha de parlar una mica, o més, o gens. Aquesta projecció de la matemàtica sobre la virtut, realitat típica d'una societat estratificada, potser és una reminiscència feudal...»⁹

El sistema organitzatiu

Segons es desprèn de les teories marxistes, el camperolat tradicional s'ha caracteritzat per estar escassament integrat com a subjecte organitzat. D'aquí s'infereix la dificultat més que evident per poder crear vincles orgànics potents, per organitzar-se com a classe social «per a si mateixa» i, en última instància, per transformar l'ordre social dominant que per definició és explotador i desigual. Des d'aquesta perspectiva, la pagesia, en tant que s'aboca cap al petit món, cap a la comunitat «primitiva», cap al passat, etc., ha estat responsabilitzada d'haver bloquejat l'organització política, econòmica i social en el medi rural.

Si bé les consideracions que s'acaben d'apuntar són en bona mesura certes, també s'ha de reconèixer que, en alguns indrets (Andalusia, Extremadura, etc.), determinats pagesos assalariats organitzaren protestes de gran transcendència que tot sovint tendeixen a passar inadvertides.

La ideologia/mentalitat

La mentalitat de la pagesia de la ruralitat tradicional s'ha descrit com un estat estructural del món heretat d'un passat llunyà que es subjectiva i objectiva entorn de la memòria col·lectiva, d'un conjunt de tradicions, de creences seculares i irracionals, del culte als avantpassats i a la terra, etc. *El sistema rural tradicional se caracteriza por el peso de la costumbres, tradiciones y creencias religiosas, etc.*¹⁰

(9) Pla, J.: *Els pagesos. Obra completa*, Vol. VIII, Barcelona: Ed. Destino, 1975, p. 163.

(10) García Bartolomé, J.M.: *Op. Cit.*, 1991, p. 91.

Hom afirma que aquest tipus d'ideologia tingué com a resultat —utilitzant la terminologia weberiana— la producció d'un món encantat i harmònic que legitimava una manera d'ésser i de viure molt diferent a les que coixem actualment.

El tipus de solidaritat

La solidaritat que es desenvolupà en la societat rural tradicional fou de tipus mecànic. En paraules de Durkheim, la solidaritat mecànica és aquella que es fonamenta en els sentiments i creences tot sovint de caire religiós, compartits per tots els membres de la societat o comunitat. Es tracta d'una solidaritat automàtica, espontània, *donada per descomptat* i integrada perfectament en els dispositius intrínsecs de la mateixa comunitat que dóna com a resultat un alt grau de cohesió i de col·laboració entre els membres.

El sistema de socialització

La socialització en el món rural tradicional, així com la socialització de tota societat tradicional actual, es realitzà mitjançant la influència directa d'agents no especialitzats. En són un exemple: la família —amb rols de gènere clarament definits—, els amics i la comunitat de veïns. D'altra banda, la transmissió d'actituds, de valors, de normes, de pautes comportamentals, però també de coneixements, es produïa en el medi obert, i de manera *natural* i espontània. L'objectiu últim d'aquesta socialització era reproduir fidelment l'univers simbòlic i material, i dotar l'individu d'una destresa comuna per tal que fos el màxim d'útil a la societat. Aquest model de socialització¹¹ quedà parcialment desvirtuat en la mesura que l'escola s'estengué al llarg de la geografia i es féu obligatòria.

1.2.2. El medi rural modern

1.2.2.1. El món rural modern de la primera etapa: 1960-80

El món rural modern de Catalunya i de la resta de l'Estat és fruit, tal i com he apuntat anteriorment, d'un procés de reestructuració profund iniciat a finals dels anys cinquanta que coincideix amb la fi de l'autarquia.¹²

(11) Per saber quelcom més respecte a la socialització de les societats rurals tradicionals o simples vegeu Dahlberg, D.: «El contacte del nen amb la socialització pública al parvulari i a l'escola» a *Temps d'Educació*. Revista de la Divisió de Ciències de l'Educació, núm. 2, 2n semestre de 1989. Universitat de Barcelona, pp. 29-36.

(12) «Durante la larga época de la autarquía, desde 1939 hasta 1959, la dificultades de la reconstrucción económica —con un país destrozado por la guerra, con centenares de mi-

Fou l'any 1959 quan, des d'una perspectiva tecnòcrata, es posà en marxa la nova política econòmica concretada en els famosos *Planes de Desarrollo*. Amb les accions derivades d'aquest pla, l'espai rural —que ocupava una part considerable de la geografia de l'Estat— deixà d'ésser una qüestió prioritària per a les instàncies político-administratives i, per contra, la indústria començà a ésser un sector productiu potenciat.

Quines conseqüències van tenir per al medi rural les directrius econòmiques dels anys seixanta? Com es va veure afectada l'estructura de l'entorn rural? Fent una retrospectiva, allò que més predomina és tot un seguit d'aspectes negatius. En primer lloc es produí un èxode intens de famílies senceres, les quals es desplaçaren a diferents ciutats i petits nuclis industrials,¹³ per trobar un nou modus vivendi. En segon lloc, es produí una davallada important del contingent humà que accelerà el procés d'envelliment de molts assentaments. En tercer lloc, el degoteig constant de població, la clausura de masos i masoveries, el tancament de petites escoles, l'abandonament de la terra, etc., va fer que es creés un constructe que tendia a negativitzar tot allò que tenia a veure amb el món rural. A diferència del que succeïa abans dels anys seixanta, ara s'interpretava que *al camp ningú no hi podia viure, i que la vida a pagès constituïa una realitat dura, que el progrés i el benestar es trobava en les grans ciutats, que el món rural no tenia futur, etc.*¹⁴ Els polítics i analistes de l'època, així com el conjunt de la societat espanyola, ràpidament es desinteressà i s'oblidà d'allò que succeïa en el medi rural.

El món rural modern de la primera fase no només es va caracteritzar per perdre efectius de població, sinó també per introduir canvis substancials, per bé que parcials, en el camp de la producció. El nou mode de producció es distingí per incorporar tecnologia industrial a algunes activitats agrícoles i ramaderes. Aquest canvi fou iniciat tímidament als anys cinquanta i intensificat durant els seixanta i setanta.

Ilares de trabajadores en el exilio, en los campos de concentración, en la cárcel o en la fosa común; con un cerco internacional que obstruía cualquier posibilidad de comerciar y de obtener equipos industriales— enmascararon el contenido de las fuerzas victoriosas. En esa etapa, a falta de industrias pero en medio de los grandes negocios de los cupos y del estraperlo, se dio rienda suelta a un sueño económico inviable y como tal, irreal. En la mente de los planes de los verdaderos ganadores de la guerra estaba el propósito de acelerar y de culminar el proceso de industrialización....pero durante la larga autarquía, los intereses industriales, aún siendo prioritarios, tuvieron que convivir con los intereses agrarios. Téngase en cuenta que el período de máximo autoritarismo, de mayor rigidez y de más dura opresión política, cultural y social, coincide con el estancamiento del proceso de industrialización y con el triunfo efímero de la pequeña burguesía y de los campesinos medios. En esa época, el falangismo y la iglesia soñaban no sólo con el imperio, sino con un país de campesinos». Contreras Hernández, J.: «Cultura rural, educación escolar y dependencia campesina» a *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 2, 1976, p. 32.

- (13) No cal dir que aquests enclavaments s'estructuraven entorn d'uns referents culturals totalment estranys als immigrants del camp.
- (14) Aquest relat prové d'un pagès originari de Joanetes (Garrotxa) que emigrà a Olot l'any 1965.

La introducció de tecnologia va fer innecessària molta mà d'obra i va posar en evidència la poca competitivitat i rendibilitat de petites explotacions fins aleshores dedicades a l'autoconsum. En els decurs dels anys seixanta i setanta, el nombre d'efectius agrícoles disminuï vertiginosament i, en conseqüència, s'accentuà l'emigració cap a la ciutat o cap a nuclis de població *més importants*.

TAULA 1. *Evolució de la població activa agrària 1950-70*

Anys	Població activa agrària (en milers)	Percentatge de població activa respecte el total	Nombre de tractors	Índex de mecanització (C.V. ha. llaurada)
1950	5.237,2	48,5	11.600	1,9
1960	4.672,3	39,5	56.845	9,9
1970	2.916,5	24,5	259.819	59,8

Font: Instituto Nacional de Estadística.

La reforma tecnològica va afavorir l'aparició d'una nova pagesia: una pagesia moderna que s'amotllà progressivament als esquemes de producció, comercialització i consum típics de la societat industrial capitalista. Les modificacions substancials que es donaren en l'espai econòmic i naturalment productiu tingueren com a conseqüència un canvi *radical* en els valors, en les pautes comportamentals, en els hàbits de consum i en la cultura en general de bona part de la població rural. A partir dels anys seixanta, a la majoria d'espais rurals, el culte al passat ja no fou tan practicat, el *mirar enrere* fou substituït pel *mirar endavant* (mirar cap al futur), el consum modest fou rellevat pel consum ostentós, i de mica en mica s'incorporà l'individualisme possessiu tan característic de la burgesia urbana. Tots aquests canvis produïren una autèntica catarsi cultural que avui dia encara no s'ha resolt per complet.

1.2.2.2. El món rural modern de la segona etapa: 1980-1998

En el decurs de la dècada dels vuitanta i sobretot a inicis dels noranta,¹⁵ el món rural ha adoptat una nova fisonomia arran de tot un seguit de canvis no pas poc transcendents. Alguns d'aquests són una perllongació dels que s'havien iniciat a la dècada dels seixanta i setanta, però d'altres són relativament nous i esperançadors. A grans trets podem parlar de tres

(15) Per un bon retrat del món rural espanyol dels anys noranta vegeu Calcedo Ordóñez, V.: «Disparidades regionales en la agricultura española» a *Papeles de Economía Española*, núm. 67. 6, 1996, pp. 110-133. També és d'utilitat l'article de Sumpsi, J.M.: «Situación actual de la agricultura española» a *Papeles de Economía Española*, núm. 62, 1995, pp. 172-187.

grans modificacions: modernització del camp i penetració ferotge de les estructures capitalistes; diversificació de l'activitat econòmica; i estancament de la davallada demogràfica.

Modernització del camp i penetració de les estructures capitalistes

Durant els anys vuitanta i noranta s'intensifica el que ja havíem vist durant el període anterior: s'introdueix tecnologia punta¹⁶ en el sector agrícola i ramader amb l'objectiu d'incrementar la productivitat i poder competir amb mercats més amplis d'abast europeu i internacionals. Recentment, fins i tot s'hi han incorporat innovacions realitzades en el camp de la biotecnologia i de l'enginyeria genètica que estimulen:

«una convergencia creciente de las prácticas agrícolas e industriales. Esta evolución suscitará una reorientación de las relaciones entre suministradores de productores y equipos agrícolas, los agricultores y el sector de la transformación de alimentos, así como en el interior mismo de estas categorías y ocasionará la aparición de una nueva generación de empresas agrícolas... Otro cambio tecnológico que se considera de relevancia... es la difusión de las nuevas tecnologías de información y telecomunicación, que contribuirá a difuminar aún más las diferencias entre el mundo rural y el urbano».¹⁷

Conseqüentment, l'espai rural modern actual cada vegada té més punts en comú amb el sector secundari (l'activitat primària és quasi industrial) i necessita menys mà d'obra per aconseguir les quotes de producció exigides per ser competitiu. És per això que el nombre d'actius en el sector primari ha continuat disminuint.

TAULA 2. *Població ocupada en agricultura (i pesca*)*

	1986 % ocupats	1990 % ocupats	1995 % ocupats
Catalunya	4,7	3,4	3,2
Espanya	14,2	14,2	8,4

Font: EPA de l'Institut Nacional d'Estadística (1986-1995)..

* La població activa en la pesca entre 1990-1995 representava entre el 6 i 7% de la població total activa en el sector primari.

- (16) Per a un estudi detallat de modernització de les activitats agrícoles i ramaderes, vegeu Genovés, J.C.: «Modernización de la agricultura» a *Papeles de Economía*, núm. 60-61, 1994, pp. 174-182.
- (17) García Bartolomé, J.M.: Op. Cit., 1991, p. 93. Per a més informació sobre la enginyeria genètica aplicada al primer sector i els efectes que se'n deriven podeu consultar l'article de García Olmedo, F.: «La ingeniería genética en el desarrollo de nuevos productos vegetales no alimenticios» a *Papeles de Economía Española*, núm. 60-61, 1994, pp. 183-190.

Diversificació de l'activitat econòmica

Un altre dels canvis importants que es dona en el medi rural actual és l'atomització de l'activitat productiva. Si fins a finals dels anys setanta en el medi rural s'hi desenvoluparen activitats que només tenien a veure amb l'agricultura i la ramaderia, avui dia també hi podem trobar petites i mitjanes empreses dedicades a la producció o serveis. Algunes d'aquestes empreses estan directament relacionades amb les activitats agrícoles i ramaderes pròpies de la zona (en indrets on abunda el cultiu de fruita sorgeixen cooperatives que envasen o reelaboren el producte), però d'altres no hi tenen res a veure. Els empresaris del sector secundari (em refereixo fonamentalment a la indústria productiva) establerts tradicionalment a les ciutats, a les àrees metropolitanes o als nuclis industrials, s'interessen cada vegada més per instal·lar llurs negocis a zones rurals ben comunicades. L'objectiu fonamental és trobar sòl industrial a bon preu per tal de construir noves empreses o simplement per ampliar les que posseeixen. Cal recordar que determinats espais rurals ofereixen sòl industrial barat i importants exempcions fiscals que ajuden a rendibilitzar ràpidament les inversions.

El medi rural dels darrers 15 anys també ha estat cobejat per a desenvolupar-hi activitats d'oci i de turisme. Pensem només per uns moments amb els esports d'aventura o amb el popular *turisme rural*. És en base a l'extensió d'aquestes noves formes d'oci i de lleure que una part considerable del món rural ha experimentat una terciarització important de la seva activitat econòmica.¹⁸ Tanmateix, cal ser crític amb aquesta *reconversió*, perquè no sempre ha beneficiat a la pagesia, i molt menys ha contribuït a mantenir l'equilibri de l'entorn.

Hom afirma que no sempre ha comportat beneficis directes als pagesos perquè bona part d'aquest negoci, especialment els que requereixen més preparació, han anat a raure en mans *forasteres*, les quals, a part de capitalitzar els beneficis, mostren ben poca sensibilitat i interès per l'entorn i per la cultura rural. D'altra banda, he afirmat que el desenvolupament d'activitats turístiques i d'oci pot ésser nociu per a l'equilibri del medi natural perquè tot sovint es tracta d'activitats subjectes a la mercantilització i explotació desenfrenada, on l'únic objectiu és fer diners amb el menor temps possible. L'especulació ferotge del medi natural per part de petits i grans empresaris es tracta d'un fet denunciat reiteradament per associacions ecologistes, naturalistes, que lluiten per la preservació de la natura i del medi ambient.

(18) Pobles i comarques que fins fa relativament poc s'havien dedicat a l'agricultura i a la ramaderia, ara viuen quasi exclusivament del turisme. La Val d'Aran n'és un exemple.

TAULA 3. La immigració a les zones rurals actuals

Col·lectiu	Lloc de procedència	Motiu de l'emigració	Expectatives que es fan del nou lloc de residència
<i>Professionals lliberals i funcionaris</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Ciutat 	<ul style="list-style-type: none"> • «Cansament» de la ciutat, «cansament de l'asfalt», estrès del ritme de vida de la ciutat. 	<ul style="list-style-type: none"> • Recerca d'un espai reposat, tranquil per a viure-hi durant els caps de setmana i després de la jornada laboral. • Incrementar la qualitat de vida de la família.
<i>Treballadors industrials (obres semiqualficats i no qualificats)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Ciutat, àrees metropolitanes i nuclis industrials. 	<ul style="list-style-type: none"> • Dificultat de trobar habitatges a baix preu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Obtenir habitatges a un preu mòdic.
<i>Immigrants extracomunitaris</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Àfrica (Marroc, Gàmbia, Senegal, etc.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Necessitat imperiosa de trobar feina i quotes de benestar social. Emigració lligada a motius econòmics. 	<ul style="list-style-type: none"> • Obtenir un lloc de treball i habitatges barats.
<i>Immigrants europeus</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Diversos estats de la UE. 	<ul style="list-style-type: none"> • Diversos (a vegades relacionada amb l'activitat professional sector → hostaleria). 	<ul style="list-style-type: none"> • Diversos (repòs, tranquil·litat, estar propers als llocs de treball, etc.).
<i>Jubilats</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Originàriament nascuts en el medi rural al qual retornen, però arran de la crisi històrica d'aquest medi es desplaçaren entre els anys 50-80 a la ciutat. 	<ul style="list-style-type: none"> • Retornar a les arrels. 	<ul style="list-style-type: none"> • Retornar a la llar d'origen, retrobar la família i els companys, etc.
<i>«Neorurals»</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Procedència diversa (per bé que molts provenen de la ciutat). 	<ul style="list-style-type: none"> • Desempellar-se de les pràctiques i valors als quals estan sotmesos i en discrepen. • <i>Alternació</i> • <i>Reconversió</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • Viure altres estils de vida en estreta comunió amb la natura. • Establir una societat/comunitat alternativa.

Estancament de la davallada demogràfica i tímida recuperació de la població

Un dels fets més sorprenents i esperançadors que ha viscut el món rural en l'última dècada ha estat l'estroncament de la pèrdua de població. Fins i tot alguns nuclis —sobretot els que estan ben comunicats, o que no disten massa de petites i mitjanes ciutats— han constatat com la piràmide demogràfica augmentava moderadament en la franja intermitja¹⁹ i, en menor intensitat, també en la franja inferior.²⁰

D'aquesta manera, algunes zones del medi rural català, espanyol i fins i tot europeu, han passat d'*expulsar* contingents importants de població a rebre'n una quantitat modesta però significativa. És per això que hem de parlar amb discreció d'un nou i complex corrent migratori que, en la mesura que es consolidi, possibilitarà el reflatament d'algunes localitats que fins fa relativament poc temps estaven en perill de desaparèixer.

Sembla ser que bona part d'aquest flux migratori es concentra en persones de determinada posició econòmica, les quals, després de residir i de treballar uns anys a la ciutat, decideixen anar a viure a zones rurals. Però també és cert que s'hi troben persones, famílies, etc. de nivells econòmics modestos que busquen, per exemple, habitatges a un preu assequible. Aquesta nova emigració, malgrat ésser encara poc estudiada,²¹ sabem que no només té a veure amb la pèrdua d'atracció generalitzada de les àrees urbanes, amb la crisi de confiança amb la ciutat, amb un nou discurs sobre la qualitat de vida, etc. Amb l'objectiu de recollir la diversa casuística entorn d'aquest nou fenomen, presento de manera provisional una taula on s'especifiquen les diferents categories d'immigrants que actualment estan arribant a algunes zones rurals.

1.3. ÉS APROPIAT PARLAR DE RURALITAT EN EL CONTEXT DEL MÓN MODERN D'AVUI?

Tots els elements que he presentat fins aquí ens han servit per a caracteritzar el que he convingut en anomenar la ruralitat moderna: un espai complex i difícil de delimitar a causa de la seva complexitat morfològica. La dificultat objectiva per definir el món rural actual en els països desenvolupats, fa que alguns autors²² considerin inapropiat utilitzar aquest concepte

(19) Franja on es concentra la població que té entre 16 i 65 anys.

(20) Franja que aplega els efectius de població que compten entre 0 i 15 anys.

(21) Un estudi prospectiu d'aquest fenomen el trobem en l'article de García Sanz, B.: «Nuevas claves para entender la recuperación de la sociedad rural» a *Papeles de Economía Española*, núm 60-61, 1994, pp. 204-218.

(22) En el V Congrés de Sociologia (Granada, setembre de 1995), els sociòlegs Baigorri i Camarero, entre d'altres, van deixar ben clar que en l'actualitat és francament difícil parlar de societat rural.

perquè, per a ells, la ruralitat no existeix. I no existeix, perquè els processos de globalització de l'economia i la uniformització de les pautes culturals han esborrat per complet les diferències que es podien establir entre el món rural i l'urbà, entre el món agrícola-ramader i l'industrial, etc. Des d'aquesta perspectiva s'interpreta que ambdós espais es regeixen actualment per les mateixes pautes de producció i de consum, participen de les mateixes estratègies comercials i, en definitiva, generen i reproduïxen la mateixa cultura. El món rural actual dels països avançats no té cap especificitat.²³

En contraposició a la perspectiva anterior, considero que la ruralitat de finals de segle és una realitat que perviu enmig d'una estructura complexa caracteritzada per transformacions profundes i permanents. I si bé aquestes transformacions cada vegada ens fan més difícil posar fronteres clares entre el que és rural i el que és urbà, en cap cas no són excusa per afirmar que la ruralitat s'ha esvaït, s'ha desintegrat.²⁴

Els espais moderns actuals, tal i com ja he apuntat en la descripció del món rural dels anys vuitanta i noranta, es caracteritzen per la diversificació de les activitats econòmiques i productives, per l'heterogeneïtzació de l'estructura de la població i sobretot per la fragmentació de la cultura i dels estils de vida.

La diversificació de les activitats econòmiques i productives

En els espais rurals actuals es desenvolupen, no pas amb plena harmonia, activitats econòmiques diverses entroncades amb l'agricultura, amb la ramaderia, amb la indústria i amb tot tipus de serveis.

-
- (23) Burkart Lutz afirma que el món rural ha deixat d'existir perquè fins i tot ha perdut la funció d'exportar mà d'obra barata i dòcil cap a la ciutat. Aquesta funció, segons el mateix autor, la fan actualment els països del tercer món.

«la pérdida de una fuente de reclutamiento desde el sector tradicional hacia el trabajo industrial ha de verse poco a poco. La industria de los países del Norte de Europa ya no puede contar con este suministro de mano de obra... dispuesta a trabajar con sueldos bajos y en condiciones físicas y psíquicas penosas. Estos problemas se han venido mitigando... por la inmigración desde países mediterráneos en "vías de desarrollo"». Burkart Lutz: «Los campesinos y la industrialización. Una contribución al estudio de la discontinuidad en el desarrollo de las sociedades industriales capitalistas» a *Política y Sociedad*, núm. 8, 1991, p. 85.

Moyano Estrada també recolza aquesta perspectiva en tant que ha afirmat el següent:

«parto de la tesis que no cabe hablar del mundo rural como un mundo aparte, con sus particularismos y singularidades y con un sistema de valores diferente del que puede observarse como dominante en el conjunto de la sociedad española». Moyano Estrada, E.: «Acción colectiva y cambio social en la agricultura española» a *Papeles de Economía Española*, núm. 60-61, 1994, p. 193.

- (24) Aquesta tesi la podem trobar àmpliament desenvolupada en García Sanz, B.: *La sociedad rural ante el siglo XXI*. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Madrid, 1996.

Pel que fa a l'agricultura i a la ramaderia, val la pena destacar que cada vegada és *més* capitalitzada, necessita menys mà d'obra, i està *més integradâ* en els circuits comercials nacionals i internacionals. Fruit d'aquesta tendència es consoliden dos tipus de camperols: *els camperols professionals*, que es dediquen plenament a les tasques agrícola-ramaderes, i els camperols que comparteixen l'activitat primària amb altres activitats típiques del sector secundari o terciari. Tot i això no podem oblidar la presència d'un col·lectiu reduït de pagesos dedicats exclusivament a les activitats agrícoles i ramaderes que, a diferència dels pagesos professionals, les exploten mitjançant els sistemes tradicionals.

Pel que fa al sector dels serveis, i més concretament en el subsector del turisme, ha estat una vàlvula d'escapament —mai una solució definitiva— per a uns camperols que s'han vist obligats a reduir l'activitat productiva que havien desenvolupat tradicionalment. Malgrat tot, també ha servit perquè empresaris d'origen urbà s'hi hagin instal·lat, exportant amb certa prepotència determinats valors, pautes de comportament, modes, etc. típicament urbans.

Fragmentació de l'estructura de la població

Part del territori rural actual ha experimentat darrerament un fre a la davallada de la població. Fins i tot algunes localitats han augmentat lleugerament els efectius de població a costa de la incorporació de persones de distinta procedència geogràfica, ètnica, social, etc. Això és un fet relativament insòlit en el món rural, perquè fins pràcticament el dia d'avui l'estructura poblacional de les comunitats rurals era bastant homogènia pel que fa si més no a les qüestions ètniques i a la procedència geogràfica.

Fragmentació cultural

El fet que les persones que habiten actualment en el medi rural provinquin de diversos indrets i treballin en diferents sectors productius *facilita* el *debilitament* de la coherència interna que tradicionalment havia tingut el medi rural. Conseqüentment, es dóna l'emergència d'una pluralitat de valors, de normes, de pautes comportamentals i de codis d'orientació social, de sistemes de jerarquització, de formes de distribució i d'assignació de rols, de modus d'organització del treball, etc., propis de qualsevol societat complexa.

També cal fer esment de la *dissolució parcial* dels espais de sociabilitat i dels agents de socialització clàssics que permetien construir una imatge particular del món. En l'actualitat, la construcció d'allò social ja *no* es fa *només* a partir de la tradició, del passat, etc. sinó també considerant el present i el futur a mig i a llarg termini.

1.4. EL FUTUR DEL MÓN RURAL: VERS LA CONSTEL·LACIÓ
DE LES SOCIETATS LOCALS

Les observacions que acabem de realitzar entorn de la ruralitat moderna no ens priven de pensar què passarà en un futur més o menys llunyà. Com seran els espais rurals de les properes dècades? Augmentaran o disminuiran? S'enfortiran o es debilitaran?

Sense intenció de fer profecies, tinc la impressió que els espais rurals, els assentaments i pobles amb una estructura socioeconòmica rural, per a ésser més precisos, tendiran a *diluir-se* amb el pas del temps. I això s'esdevindrà, en la mesura que substituïxin llurs activitats agrícoles-ramaderes per d'altres que estan relacionades amb la indústria, amb el comerç, amb el turisme, amb la construcció, etc. De fet, nombrosos pobles de les comarques de Catalunya han vist ens els darrers anys com disminuïa significativament el nombre d'ocupats en el primer sector. Localitats on en els anys seixanta més del 50% de la població activa treballava en l'agricultura o la ramaderia, actualment no superen el 3 o el 4%. Una part considerable de la població activa s'ha desplaçat cap a altres sectors econòmics que no tenen res a veure amb l'agricultura o la ramaderia. Aquesta tendència segurament es refermarà en els propers anys, perquè els gustos i preferències de les generacions joves no sembla pas que vagin adreçats cap al camp i, a més, la política econòmica europea tampoc no ho afavoreix.

Dit això, doncs, és que potser el món rural desapareixerà en un futur? Què passarà amb els pobles que abandonin per complet les tasques agrícoles i ramaderes? Esdevindran entitats urbanes com qualsevol altra o adoptaran una estructura peculiar?

Pel que fa a la primera qüestió, és ben probable que les àrees rurals que anomenem modernes vagin en declivi, sense que per això arribin a desaparèixer. A Catalunya, a Espanya, a la resta d'Europa, etc. per més que a mig i a llarg termini el tercer sector vagi en augment, sempre hi haurà persones que viuran de l'agricultura o de la ramaderia. És per això que em resisteixo a pensar en la desaparició total i absoluta del món rural.²⁵

Pel que fa al futur dels municipis que abandonin per complet les tasques del primer sector, ja és més complicat. Tot i això, si tenim en compte la morfologia que han adoptat les petites entitats de població (em refereixo als pobles petits, als que tenen entre 2.000 i 5.000 habitants) que en la darrera dè-

(25) En canvi, el que ja no es pot assegurar és la continuïtat dels assentaments rurals tradicionals. Si bé en l'actualitat aquest tipus d'assentaments els podem trobar en algunes zones de l'estat (a la franja pirenaica de Catalunya i d' Aragó, al nord de Castella i Lleó, a Galícia, etc.), la incapacitat de la societat moderna (altrament dit avançada) de *tolerar* i respectar formes d'organització distintes a les hegemòniques, farà que en les properes dècades es dissipin per complet.

cada s'han abocat per complet a la indústria i als serveis, tenim arguments suficients per pensar que no esdevenen entitats plenament urbanes.

Aquests municipis, malgrat la revolució que han experimentat en llur estructura productiva, compten amb un tipus d'interaccions diferents a les que podem trobar a la ciutat i disposen d'un sistema de control particular que ben poca cosa té a veure amb el que s'estila a les grans conurbacions. D'altra banda, les agències de socialització clàssiques —com per exemple la família, l'escola, el grup d'iguals, i el mass media— intervenen d'una manera distinta respecte a com ho fan a la ciutat.

Així doncs, no podem afirmar que les zones rurals modernes que en un futur es desruralitzin acabaran convertint-se en entitats plenament urbanes. Cal utilitzar altres conceptes per referir-nos a realitats intermèdies, a espais que estan a cavall del món rural modern i de l'urbà, a espais amalgamats. Per a l'ocasió crec encertat utilitzar l'expressió: medi *local*. El medi, espai o societat *local*, és aquella unitat políticoadministrativa que es distingeix fonamentalment per tenir un nombre reduït d'habitants. És aquest factor el que propicia el desenvolupament d'una vida quotidiana d'un estil de vida diferent al que domina a les grans ciutats.

2. Té sentit defensar «l'escola rural» en un medi que es desruralitza?

2.1. DE QUÈ DEPÈN EL FUTUR DE L'ESCOLA RURAL?

En aquest apartat de l'article crec, per més paradoxal que sembli, que la continuïtat de *l'escola rural* no ha d'estar condicionada a la pervivència del medi rural. A l'actualitat no són les característiques medioambientals les que ens han de servir per a determinar el destí d'aquesta escola, sinó més aviat les possibilitats que es deriven de llur organització. Així doncs, és convenient que ens interroguem entorn de les possibilitats pedagògiques, didàctiques i socials que brinda *l'escola rural*.

Els mestres de les escoles rurals, recolzats per diverses organitzacions professionals, sindicals i polítiques, han elaborat des de principis de la dècada dels anys vuitanta un discurs teòric que prestigia aquesta escola. Aquest discurs, acompanyat naturalment de tot un seguit d'accions tant a dintre com a fora dels centres, ha posat de manifest que *l'escola rural* constitueix un model idoni per a desenvolupar noves estratègies educatives, per a establir sistemes de comunicació horitzontals, per a diluir el fracàs escolar, per a generar grups de treball cooperatius, etc. Aquestes afirmacions crec que es poden refermar i fins i tot ampliar quan ho analitzem amb clau sociològica.

2.2. LA DEFENSA DE L'ESCOLA RURAL A PARTIR DE LA REFLEXIÓ SOCIOLÒGICA:
L'APLICACIÓ DEL MARC TEÒRIC DE BERNSTEIN

El marc teòric de Bernstein autor que ha investigat des d'una perspectiva àmplia i integradora diferents aspectes educatius relacionats amb el poder, amb la dominació, amb el llenguatge,²⁶ etc. —aplicat a la realitat de l'escola rural—, permet establir determinades relacions que ens fan valorar positivament l'estructura organitzativa de l'escola rural i indirectament n'aconsellen llur continuïtat. L'anàlisi d'alguns conceptes claus del seu pensament —com per exemple el text pedagògic, les categories, la classificació, l'emmarcament, etc.— permet afirmar que l'escola rural disposa d'una estructura adequada per a democratitzar les relacions escolars i extraescolars, dissoldre el control i la disciplina, flexibilitzar la utilització de l'espai escolar, «informalitzar» la pràctica educativa, etc. Amb l'objectiu de raonar aquestes sentències, tot seguit presento l'anàlisi que he realitzat dels conceptes esmentats.²⁷

El text pedagògic a l'escola rural

Per a Bernstein, el text pedagògic en la versió restringida és el coneixement (currículum implícit i explícit) que es transmet dins d'un espai educatiu particular, en el nostre cas l'escola, i que obeeix a una selecció de la realitat. Des d'una perspectiva oberta, el text pedagògic abasta una realitat molt més complexa que comprèn, a banda del currículum, «la pràctica pedagògica dominante... cualquier representación pedagógica hablada, escrita, visual, postural, de la vestimenta, etc.».²⁸

En el marc escolar, el text pedagògic, tant en l'accepció restringida com en l'oberta, es diu que és privilegiant «cuando confiere directa o indirectamente privilegio de clase, de género o de raza»,²⁹ quan transmet

(26) Per conèixer amb més profunditat l'obra de Bernstein podeu consultar *Temp d'Educació*. Revista de la Divisió de Ciències de l'Educació, núm 2, 2on semestre de 1989. Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 1-148.

(27) Vull insistir que aquests conceptes els he interpretat d'una manera bastant particular perquè, d'una banda he incorporat les aportacions teòriques d'altres autors i, d'altra banda, perquè molts dels conceptes que ha elaborat Bernstein pateixen certa indefinició. En aquest sentit estic plenament d'acord amb Atkinson quan afirma: «les idees principals "de Bernstein" són extremadament generals, abstractes i difuses, estan obertes a moltes interpretacions i els exemples empírics no es poden establir fàcilment...» Atkinson, P.: «Interrupció, reproducció i colonització pedagògica de la vida quotidiana: Classificació i emmarcament de l'experiència del treball i de l'educació» a *Temp d'Educació*. Revista de la Divisió de Ciències de l'Educació, núm. 2, 2n semestre de 1989. Universitat de Barcelona, Barcelona, 1998, p. 48.

(28) Bernstein, B.: *Poder, educación y conciencia. Sociología de la transmisión cultural*. Barcelona: El Roure, 1990, p. 21.

(29) Bernstein, B.: Op. cit., 1990, p. 21.

informació desconnectada de l'entorn immediat de l'alumnat; quan desprestigia el medi en el qual viuen els alumnes; quan ridiculitza els agents de socialització externs a l'escola; quan de manera subtil o descarada subestima la cultura local, etc. El text pedagògic privilegiat es distingeix per ésser un text selecte i restringit, apte només per a una minoria. En conseqüència, doncs, obvia a un sector d'alumnes, concretament aquells que han estat socialitzats en el si d'una *pràctica pedagògica local*³⁰ i dels que *han sido posicionados desfavorablemente debido a su hábitus diferente*.³¹

Considerant l'accepció restringida del text pedagògic, quina mena de text predomina a les escoles rurals actuals? La informació de què dispenso en aquests moments em fa pensar que ens trobem davant d'un text escassament discriminador i conseqüentment poc privilegiat.

Bona part dels mestres rurals des de principis dels anys vuitanta fins al dia d'avui s'han caracteritzat per utilitzar un currículum ample, obert, fàcilment modificable, proper al món i a les experiències dels alumnes i llurs famílies. Es tracta d'un text que incorpora amb certa naturalitat la cultura local —la que és pròpia de la família, del veïnat, etc.— dins l'escola, que facilita l'arrelament de l'alumne al medi i a la comunitat, etc. L'acceptació i reconeixement de la cultura local per part de la institució fa, entre altres coses, que s'escurci la distància entre la pedagogia oficial i la local, així com entre el text oficial i el local.

No és exagerat afirmar que l'*escola rural* s'ha esforçat, i en part ho ha aconseguit, per transmetre uns coneixements que, tant en el contingut com en la forma, eviten la ruptura dels diferents espais educatius. El fet que el currículum, tant en la dimensió de les *relacions dins de* com en la *de les relacions amb*, tingui en compte l'especificitat del medi i la veu d'altres membres afavoreix, sens dubte, la disminució de les resistències i el fracàs escolar de l'alumnat. Per això afirmo que l'*escola rural* utilitza genèricament un text bastant integrador.

La categoria i la classificació de les categories escolars

La *categoria* és la fragmentació que fem de la realitat per tal d'ordenar-la d'acord amb uns principis reguladors que constitueixen el fonament d'un determinat ordre social. Utilitzant una expressió més senzilla també es pot definir com a conjunt d'elements que formen part d'una realitat global dotada de certa identitat.

(30) Per pràctica pedagògica local entenem el conjunt d'accions socialitzadores que es produeixen dins d'espais d'educació no formals i informals, com per exemple la família, el grup d'amics, els veïns, etc.

(31) Bernstein, B.: ob. cit., 1990, p. 23.

Si estudiem la realitat escolar haurem de parlar de la *categoria* d'agents, de discursos,³² de recursos. També s'hi pot afegir la categoria d'espai, la del grup classe, la de temps, la d'avaluació, i fins i tot podríem parlar d'una categoria més genèrica que segons Bernstein condiona la resta: em refereixo a la divisió social del treball.

Però allò més interessant de les categories —pertanyin o no al món escolar— és el grau d'especialització que assoleixen i la relació que estableixen entre elles. És en aquest punt que es fa necessari parlar de tres conceptes més: *especialització, classificació i emmarcament*.

L'especialització és el grau de fragmentació al qual arriba cada una de les categories. Quan més especialitzada sigui una categoria, més *subcategories* tindrem. Així, per exemple, la categoria agent, en una escola graduada,³³ es subdivideix en un primer nivell en *adquirents* (alumnes) i transmissors (mestres). Però, en un segon nivell, haurem de parlar dels alumnes de primer curs, dels de segon curs... fins arribar als de sisè. El mateix passa quan ens referim als transmissors: mestres de primer curs, de segon, de tercer, etc. En aquest cas, la categoria agent direm que compta amb un grau d'especialització considerable.

La classificació es refereix a l'estructura que s'estableix dins de cada *categoria* i a les relacions que es produeixen entre elles. Des d'una postura més ortodoxa s'entén com la separació que es produeix entre les distintes categories constitutives de realitats que tenen entitat per sí mateixes. L'emmarcament, en canvi, és el tipus de regulació que es dóna sobre els processos comunicatius establerts entre els transmissors i els *adquirents*.³⁴ Els elements fonamentals de tot procés comunicatiu generat en un context escolar són: la selecció del contingut a comunicar, l'elecció del significat, la selecció de les seqüències i del ritme.³⁵ Per a Bernstein el criteri de classificació i d'emmarcament pot ésser: *fort o dèbil*. Quan més fortes siguin la classificació i l'emmarcament, més especialitzades, més rígides i més aïllades seran llurs categories i els elements del procés comunicatiu.³⁶

(32) Quan Bernstein parla de *discursos* es refereix a les matèries, assignatures, i també continguts que es transmeten a l'escola.

(33) L'escola graduada, a diferència de l'*escola rural*, compta amb una aula específica per a cada un dels cursos de l'ensenyament primari. D'altra banda, els grups-classe estan formats per alumnes d'edats homogènies.

(34) Bernstein defineix l'emmarcament com «los límites o aislamientos entre prácticas comunicativas de las relaciones sociales, mantenidas y reproducidas por los principios del control social: principio que regula la realización de las relaciones de poder entre las categorías». Bernstein, B.: Op. cit., 1990, pp. 152 i 153.

(35) Queda ben clar que els elements que formen part dels processos comunicatius tenen a veure amb l'emmarcament. Tot i això, la frontera entre aquests i els que hem esmentat quan hem parlat de la classificació no sempre és massa nítida.

(36) Per a una exemplificació del que és una *classificació i emmarcament* forts, vegeu Atkinson. P.: Op. cit., 1989, pp. 45 i 56.

Una escola amb una classificació i un emmarcament rígids es distingirà fonamentalment per tenir un espai escolar bastant fragmentat (l'escola composta amb diverses àrees o zones); per delimitar les funcions de cada un dels espais (cada zona compleix una funció específica i només s'hi poden desenvolupar unes activitats molts concretes); per conformar grups-classe relativament homogenis (cada aula està composta per alumnes de la mateixa edat cronològica); per concentrar l'activitat educativa en el mestre (el mestre és qui s'ocupa de manera gairebé exclusiva de la tasca docent); per imposar un ritme de treball homogeni a tots els alumnes del grup classe (tots els nens de l'aula fan les mateixes activitats al llarg del dia i se suposa que les han d'acabar al mateix temps); per imposar un únic temps escolar a tots els alumnes de l'escola; per establir sistemes de control i d'avaluació visibles i durs, etc. Una escola amb un emmarcament i classificació forts també es caracteritza per compartimentar els coneixements que es subministren al llarg del curs; per programar i seleccionar els continguts sense tenir en compte els interessos dels alumnes; per evitar qualsevol possibilitat de negociació, etc. Bona part d'aquests exemples, sobretot els que he esmentat en la primera part del paràgraf, considero que els trobem gairebé a totes les escoles graduades. Unes escoles on es dona una forta divisió social del treball.

L'*escola rural*, en canvi, a causa de la seva estructura organitzativa i en menor mesura dels condicionants mediambientals, ha generat una realitat escolar caracteritzada per una classificació i un emmarcament bastant febles. En la taula de la pàgina següent, presento esquemàticament la *morfologia* que adopten algunes de les categories i dels elements dels processos comunicatius del món escolar.

L'escola rural, en tant que fa ús d'un espai obert, en tant que utilitza un currículum adaptat al medi, uns sistemes de control i de disciplina relativament tous, etc., es pot considerar que està més propera a la *pedagogia invisible*³⁷ que no pas a la *visible*. És en base a aquesta consideració que penso que es tracta d'una escola oberta, és a dir una «escuela en que el orden simbólico celebra la mezcla o diversidad de categorías, el principio de integración social es la solidaridad orgánica, la estructura es diferenciada, los límites porosos y la estructura de la autoridad debilitada. "Esta escuela" promueve la educación en extensión».

Totes aquestes consideracions volen dir que es tracta d'una escola alliberadora i transformadora? Bernstein afirma reiteradament que els espais educatius regits per les pedagogies invisibles no foragiten el poder sinó que el dissimulen, no destermen la dominació sinó que l'oculten i en últim terme, no ens porten a un espai de llibertat tan gran com de vegades aparenta. Malgrat

(37) Per a Bernstein, la pedagogia invisible es caracteritza, entre d'altres, per tenir una emmarcació i una classificació feble de l'espai escolar, del temps, de la jerarquia, de les regles de seqüència, de l'avaluació i, en últim terme, de la divisió social del treball.

això, estic convençut que en aquestes escoles l'espontaneïtat hi té cabuda, la provisionalitat hi té entrada i la coerció té certes dificultats per a implantar-s'hi, almenys com ho fa en la majoria d'escoles graduades. Per això penso que cal vetllar per la pervivència i consolidació del que s'anomena *escola rural*.

TAULA 4

Categories i elements constitutius dels processos comunicatius	<i>Escola rural</i> Arguments que justifiquen una classificació i uns emmarcaments febles
L'espai escolar	<ul style="list-style-type: none"> — En general l'escola disposa de pocs espais propis i, a més, són escassament compartimentats. Algunes escoles rurals compten només amb una aula. — L'espai escolar resta obert a tota la comunitat i aquesta l'utilitza amb certa freqüència per a realitzar-hi activitats diverses. — L'alumnat utilitza espais municipals per a realitzar-hi activitats escolars. — Els espais utilitzats per l'escola (tant els propis com els que no ho són) es caracteritzen per ésser flexibles i multifuncionals. Això implica: un aprofitament social important de l'espai.
Agents: Els transmissors	<ul style="list-style-type: none"> — Si bé el màxim responsable de la tasca educativa és el mestre, aquesta és compartida ocasionalment per persones externes a l'escola (pares, veïns, etc.) i pels mateixos alumnes (sobretot els de més edat). Això implica varietat i flexibilitat dels agents educatius i pèrdua del monopoli per part del mestre. — Hi ha pocs mestres a l'escola per la qual cosa és necessari que desenvolupin tasques i funcions diverses (les escoles unitàries compten amb un sol mestre mentre que les cícliques entre 2 i 5). Això implica escassa divisió social del treball. — Les escoles rurals compten amb mestres polivalents i <i>integrals</i>.
Agents: Els receptors	<ul style="list-style-type: none"> — Els alumnes es reuneixen en grups-classe heterogenis. A cada aula hi ha alumnes de diferent sexe i edat. Dissolució de les fronteres establertes pel factor sexe o edat. — La dinàmica de treball exigeix que l'alumne sigui mestre d'ell mateix. S'afavoreix l'autonomia, la col·laboració i la responsabilitat individual i col·lectiva. — Elevat grau d'interacció entre alumnes (alumnes de diferent edat), entre alumnes i mestre, i entre alumnes i escola. — S'estimula la interacció entre agents de diferent naturalesa tant dins de l'espai escolar com l'extraescolar.

TAULA 4. (Continuació)

<p>Categories i elements constitutius dels processos comunicatius</p>	<p>Escola rural Arguments que justifiquen una classificació i uns emmarcaments febles</p>
<p>El temps i el ritme</p>	<ul style="list-style-type: none"> — El temps (és a dir l'horari) és flexible. Així doncs, amb certa facilitat es pot adaptar a les circumstàncies canviants. — El ritme de treball i les seqüències dels alumnes són generalment flexibles i negociables. En determinades escoles l'alumne fixa el ritme del treball setmanal. — El ralentiment del ritme d'aprenentatge no es tradueix automàticament en «fracàs escolar». — L'alumne que no ha assolit els coneixements i destreses considerades mínimes pot seguir compartint amb els seus companys el mateix espai. Desdramatització del «fracàs escolar». Acceptació de diferents ritmes d'aprenentatge.
<p>El control i l'avaluació</p>	<ul style="list-style-type: none"> — Escassa necessitat d'establir sistemes de control i de vigilància. El control que existeix sol ésser <i>tou</i>. — El control i les normes disciplinàries ocasionalment són establerts conjuntament amb els alumnes. — L'avaluació és global, contínua i flexible. — En molts aspectes, l'alumne s'autoavalua.
<p>Els discursos (les assignatures, les matèries i llurs continguts)</p>	<ul style="list-style-type: none"> — Programació curricular unificada al llarg dels tres cicles d'educació primària. — Discurs integrat a l'entorn social i natural. — Discurs flexible i adaptable als interessos i a les necessitats dels infants. — Discurs obert a aspectes no estrictament escolars.
<p>Recursos i material didàctic</p>	<ul style="list-style-type: none"> — Recursos diversos, poc sofisticats, i amb certa freqüència provenen del medi social i natural.
<p>Divisió social del treball</p>	<ul style="list-style-type: none"> — Escassa.

Epíleg

En el decurs d'aquest article he tractat, tot i que de manera desigual, dos aspectes que considero fonamentals per a comprendre el present i el

futur de l'*escola rural*. En primer lloc he discussejat entorn de la *ruralitat*, una realitat difícil de definir en tant que està sotmesa a la transformació constant i, d'altra banda, he parlat de les potencialitats pedagògiques i didàctiques de l'escola que tradicionalment ha ocupat l'espai rural. De tot el que s'ha dit, tinc interès a destacar tan sols quatre idees.

En primer lloc, considero que el món rural que actualment predomina a Catalunya i a la resta de l'Estat espanyol es una realitat socioeconòmica més propera a l'estructura de qualsevol societat moderna que no a la de les societats tradicionals. La introducció de la tecnologia en el primer sector i la diversificació de les activitats econòmiques i productives ens donen prou arguments per pensar que ens trobem amb una nova societat rural que ben poca cosa té a veure amb l'anterior als anys seixanta. Així doncs, el mestre de les escoles rurals actuals ha d'ésser conscient d'aquests canvis per tal de no idealitzar una societat que pràcticament ja no existeix.

En segon lloc, cal afirmar que una part dels municipis amb una estructura rural moderna han iniciat darrerament un procés de recuperació important en tant que han passat de ser expulsors de població a modestos receptors. Des dels anys vuitanta, i més clarament a partir dels noranta, una nova tendència migratòria ha possibilitat el creixement i consolidació de determinats pobles. Cada dia és menys estrany que famílies d'origens geogràfics diversos, amb interessos diferenciats, amb diferents estils de vida, etc., s'instal·lin en poblats relativament perifèrics. L'*escola rural* ubicada en aquests pobles ha d'estar suficientment preparada per oferir una educació integradora i que respecti la diversitat cultural. Aquest és segurament un dels reptes més importants de l'escola rural dels deu propers anys.

En tercer lloc, és possible que l'evolució de l'estructura productiva de Catalunya i de la resta de l'estat, sotmesa a la política econòmica europea i mundial, acabi per modificar completament la fisonomia de molts pobles que fins al dia d'avui s'assenten sobre una estructura rural moderna. En conseqüència, cada vegada hi haurà menys municipis rurals i, per contra, augmentaran els que he convingut en anomenar locals. Les entitats políticoadministratives competents en la qüestió escolar han de saber que la consolidació de les comunitats locals depèn en bona mesura de l'escola. El model escolar ideal per a aquests pobles, amb poc nombre d'habitants i amb un baix nombre de nens/es amb edat escolar, és indubtablement l'*escola rural*.

La pervivència de l'*escola rural* a casa nostra (com a qualsevol altre indret) considero que és sobradament justificada. I ho és, no per la futura expansió del medi rural (cosa totalment falsa) ni tampoc pel previsible augment de les entitats locals (afirmació certa), sinó perquè és un model escolar que possibilita la flexibilització i obertura de l'espai escolar; que po-

tència la integració d'agents no especialitzats en la tasca educativa; que estimula la cultura de la participació i de la responsabilitat entre l'alumnat; que permet la flexibilització del temps escolar i del ritme d'aprenentatge; que suavitzava les formes de control i de disciplina (i a voltes fins i tot les democratitza). Una escola amb aquestes característiques, en tant que genera una pràctica educativa menys constrenyidora i més integradora, val la pena potenciar-la.

Referències bibliogràfiques

- ALONSO, L.E.; ARRIBAS, M.J.; ORTÍ, A.: «Evolución y perspectivas de la agricultura familiar: de propietarios muy pobres a agricultores empresarios» a *Política y sociedad*, núm. 8. Madrid, 1991.
- ATKINSON, P.: «Interrupció, reproducció i colonització pedagògica de la vida quotidiana: classificació i emmarcament de l'experiència del treball i de l'educació» a *Temps d'Educació*. Revista de la Divisió de Ciències de l'Educació, núm 2, 2on semestre de 1989. Universitat de Barcelona, Barcelona.
- BERNSTEIN, B.: *Clases, códigos y control. I. Estudios teóricos para una sociología del lenguaje*. Madrid: Akal Univ., 1989.
- BERNSTEIN, B.: *Poder, educación y conciencia. Sociología de la transmisión cultural*. Barcelona: El Roure, 1990.
- BURKART LUTZ: «Los campesinos y la industrialización. Una contribución al estudio de la discontinuidad en el desarrollo de las sociedades industriales capitalistas» a *Política y Sociedad*, núm. 8, 1991.
- CALCEDO ORDÓÑEZ, V.: «Disparidades regionales en la agricultura española» a *Papeles de Economía Española*, núm. 67, 1996.
- CAMARERO, L.A.: *Del éxodo rural y del éxodo urbano. Ocaso y renacimiento de los asentamientos rurales en España*. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Madrid, 1993.
- COMAS, D.; CONTRERAS, J.: «El proceso de cambio social» a *Agricultura y sociedad*. Suplement del núm. 55, 1990.
- CONTRERAS HERNÁNDEZ J.: «Cultura rural, educación escolar y dependencia campesina» a *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 2, 1976.
- DAHLBERG, D.: «El contacte del nen amb la socialització pública al parvulari i a l'escola» a *Temps d'Educació*. Revista de la Divisió de Ciències de l'Educació, núm. 2, 2n semestre de 1989. Universitat de Barcelona.
- FERNÁNDEZ ENGUITA, M.: *La cara oculta de la escuela. Educación y trabajo en el capitalismo moderno*. Madrid: Siglo XXI, 1990.
- GARCÍA BARTOLOMÉ, J.M.: «Sobre el concepto de ruralidad: crisis y renacimiento» a *Política y Sociedad*, núm. 8, Madrid, 1991.

- GARCÍA OLMEDO, F.: «La ingeniería genética en el desarrollo de nuevos productos vegetales no alimenticios» a *Papeles de Economía Española*, núm. 60-61, 1994.
- GARCÍA SANZ, B.: «Nuevas claves para entender la recuperación de la sociedad rural» a *Papeles de Economía Española*, núm. 60-61, 1994.
- GARCÍA SANZ, B.: *La sociedad rural ante el siglo XXI*. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Madrid, 1996.
- GENOVÉS J.C.: «Modernización de la agricultura» a *Papeles de Economía*, núm. 60-61, 1994.
- GINER, S.: *España, sociedad y política*. Madrid: Espasa Calpe, 1990.
- MAZARIEGOS, J.V.: «Presentación» a *Política y sociedad*, núm. 8, Madrid, 1991.
- MOYANO ESTRADA, E.: «Acción colectiva y cambio social en la agricultura española» a *Papeles de Economía Española*, núm. 60-61, 1994.
- ORTEGA, M.A.: *La parienta pobre (significante y significados de la Escuela Rural)*. Madrid: MEC, 1995.
- ORTÍ, A.: «La sociología agraria en España» a *Revista de Estudios Agrario-sociales*, núm. 161, 1992.
- PÉREZ YRUELA, M.: «La sociedad rural» a GINER, S.: *España, sociedad y política*. Madrid: Espasa Calpe, 1990.
- PLA, J.: *Els pagesos*. Obra Completa, Vol. VIII, Ed. Destino, 1975
- SUMPSI, J.M.: «Situación actual de la agricultura española» a *Papeles de Economía Española*, núm. 62, 1995.

Paraules clau

Societat

Comunitat rural

Escola rural

Escola unitària

Organització escolar

Abstract

El contenido de este artículo analiza las transformaciones económicas, demográficas y culturales que se han producido en el medio rural catalán y español en los últimos cincuenta años. Se pretende con ello ofrecer al lector una visión general del medio sobre el cual se ha establecido lo que maestros, pedagogos y científicos sociales convenimos en llamar escuela rural. Por otra parte, utilizando el marco teórico de Basil Bernstein y analizando detalladamente algunos conceptos básicos de su pensamiento (texto pedagógico, categoría, clasificación y enmarcamiento) se presentan las potencialidades pedagógicas, didácticas y sociales que contiene este tipo de escuela. En opinión del autor son precisamente estas potencialidades y no otras consideraciones (como por ejemplo la evolución del medio rural) las que legitiman el futuro de la escuela rural.

Le contenu de cet article analyse les transformations économiques, démographiques et culturelles qui se sont produites dans le milieu rural catalan et espagnol dans les derniers cinquante ans. L'intention est d'offrir au lecteur une vision générale du milieu où a été établi ce que les maîtres, les pédagogues et les scientifiques sociaux ont convenu d'appeler l'école rurale. De plus, en utilisant le cadre théorique de Basil Bernstein et en analysant en détail quelques concepts de base de sa pensée (texte pédagogique, catégorie, classification et encadrement) les potentialités pédagogiques, didactiques et sociales que ce type d'école contient sont présentées. Suivant l'opinion de l'auteur ce sont précisément ces potentialités et non d'autres considérations (telles que, par exemple, l'évolution du milieu rural) qui légitiment le futur de l'école rurale.

This article analyses the economic, demographic and cultural transformations that have been brought about in Spanish and Catalan rural areas in the last fifty years. The article thus seeks to provide a general outline of the phenomenon to which school teachers, pedagogues and social scientists have given the name «rural school». Moreover, working within the theoretical framework established by Basil Bernstein and analyzing a number of the basic concepts of his thinking in depth (pedagogical text, category, classification and framework) the pedagogic, didactic and social potential offered by this type of school are described. It is argued that it is this potential and not other considerations (including, for example, the evolution of the rural environment) that legitimize the future of rural schools.